

Tomáš Zahradníček

Neustálený obraz Solidarita v Rudém právu 1980–1981

Můj příspěvek se skládá ze dvou částí. V první chci přiblížit, jak vypadala dynamika událostí v Polsku na stránkách *Rudého práva* od srpna 1980 do prosince 1981. Ve druhé se potom pokusím o charakteristiku tiskového orgánu ÚV KSČ jako pramene v době polské krize a také o výklad zjištění, že obraz, který během té doby předkládal, je pozoruhodně neustálený a nespojitý. Chci se podívat na články v *Rudém právu* a v týdeníku *Tvorba* (kam autoři *Rudého práva* přispívali delšími texty) jako na celek a nabídnout jejich obsahovou analýzu. Zajímá mne, jaký celek vlastně tvoří. K této otázce mne přivedly odborné příspěvky, které z *Rudého práva* v době polské krize citují věty a výroky, aniž by tomu předcházela otázka po povaze tohoto pramene.¹ Proto se budu věnovat právě jemu: nezajímá mne tedy přednostně Polsko, ale *Rudé právo*. Vybaven příruční knihovnou o Solidaritě mám po ruce obraz tehdejších událostí v jeho základních výkladových liniích.² Sleduji nejprve, co psalo *Rudé právo*, a ve druhé části zkusím vysvětlit, proč tak psalo a jaké možnosti pro historiky tento pramen skýtá.

I.

První reakcí na obnovenou stávkovou vlnu z poloviny srpna 1980 byla netečnost a jí odpovídající přístup nepříznivé zprávy nešířit a počkat, jestli samy vymizí. O tom, že se vůbec něco děje, se mohl odjinud neinformovaný čtenář *Rudého práva* dozvědět až

1 Vytěžit tento materiál se před časem pokusili kolegové z Olomouce, viz KRÁKORA, Pavel – MEDVEĎOVÁ, Gabriela: Ohlasy na hnutí Solidarita v Československu v letech 1980–1982. In: ŚWIDER, Małgorzata – PATELSKI, Mariusz (eds.): *Opolskie drogy do niepodległości*. Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego – Przewodniczący Związku „Solpress”, Opole 2007, s. 197–217. Přistoupili k celému československému vládnímu aparátu („režimu“) včetně *Rudého práva* s nevysovšeným předpokladem, že tvořily stabilní monolit. Podle mého soudu tak přehlédli to nejzajímavější, co stránky československého tisku ukazují, totiž fakt, že způsob psaní *Rudého práva* charakterizuje chaotičnost a nedůslednost. Diplomová práce Petra Svobody *Počátky hnutí Solidarita v Polsku a perestrojka v Sovětském svazu optikou českého tisku* (Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, katedra historie, Brno 2010, elektronicky přístupná na http://is.muni.cz/th/160402/pedf_m/DIPLOMKA_PRO_PDF.docx) strádá tím, že autorovi chybí základní představa o řízení, hierarchizaci, specifických úkolech i výrobních lhůtách jednotlivých tiskových titulů v Československu, což mělo neblahý vliv na výchozí výběr sledovaných tiskových titulů i na interpretaci dílčích zjištění.

2 Podrobnější bibliografii zohledňující česky vydané práce viz ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Polské poučení z pražského jara. Tři studie z dějin politického myšlení 1968–1981*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 171–176.

po týdnu velkých stávek, 21. srpna 1980. Z nečekané věty umístěné na konci článku o projevu Edwarda Gierka k národu, v němž nebylo nijak vysvětleno, proč stranický šéf vlastně o prázdninách vystoupil v televizi a rozhlase s projevem o tom, že by všichni měli odpovědně pracovat. Něco naznačila až věta uvozující poslední odstavec: *Obráz každodenního života v Polsku vypadá jinak, než jak by ho rádi viděli různí nepřátelé*, a dál se píše o tom, kdo všechno pilně pracuje.³ Zkušený čtenář navyklý dobovým kódům si to patrně dokázal hned vyložit a dovtipil se, že se v Polsku něco děje. Od následujícího dne si mohl svůj odhad potvrdit každodenním zpravodajstvím, které přinášelo referáty o výzvách politiků ke stávkujícím.

Proud zpráv na stránkách *Rudého práva* náhle ustal v neděli 31. srpna 1980. Tehdy polská vládní delegace podepsala dohodu se stávkovým výborem a uznala v ní existenci nezávislých odborů. Stranický deník byl oficiálním orgánem a tento status ho na delší čas úplně vyřadil ze snah o zpravodajství. Ve dnech, kdy se po celém světě psalo o překvapivém vyústění polské letní krize a odhadoval se budoucí vývoj, *Rudé právo* zcela mlčelo. Přestávku vyplnil 5. září Dušan Rovenský. V poznámce nazvané *Oč jim jde?* odcitoval několik vět z komentářů západního tisku o Polsku a vyložil to jako nepřátelskou kampaň: *Třídní cíle těch, kteří ji inspirují a řídí, jsou průhledné. Chtějí zabránit obnovení normální práce a života v Polsku, škodit jeho hospodářskému a společenskému rozvoji, diskreditovat reálný socialismus. K tomuto cíli se spojili úhlavní nepřátelé pokroku. V jejich čele stojí vládnoucí kruhy Spojených států a dalších imperialistických zemí.*⁴ Čtenář se ale stále nedozvídal, co se vlastně v Polsku stalo. Odmilky a nedostatečně popisování sledovaných událostí provázely zpravodajství *Rudého práva* po celou dobu legálního působení Solidarity. Na jeho stránkách se Solidarita poprvé objevila ze čtyřtydenním zpožděním 26. září, kdy se náhle a jaksi mimochodem zjevil *představitel nových odborů* Lech Wałęsa.⁵

Širší výklad dění v Polsku podal až na konci října varšavský zpravodaj *Rudého práva* Jan Lipavský. V týdeníku *Tvorba* uveřejnil článek *Polské problémy a východiska*. Hlavní teze spočívala v titulním pojmu *polský problém*, tedy nikoli náš problém. Charakterizoval ho jako *hlubokou celospolečenskou krizi* a její projevy spatřoval v *morálně politickém povědomí značné části obyvatelstva*. Polsko podle něho strádalo *letitým podceňováním ideologické a politicko-výchovné činnosti mezi pracujícími*. V článku se naznačovalo, že se věci v Polsku nevyvíjejí podle autorových představ. Solidarita už dosáhla počtu několika milionů členů a v zemi nebyla vidět žádná síla, která by mohla otáčet kormidlo zpět. *Věru, těžká, přetěžká práce čeká polské komunisty a všechny poctivé polské občany.*

3 Po televizním vystoupení Edwarda Gierka: Nezbytnost vysoké odpovědnosti každého (je). *Rudé právo*, 21. 8. 1980. Článek v úvodu tvrdí, že Gierkův projev se týkal *současné hospodářské a politické situace v zemi, o níž jsme včera informovali*, ale o den dříve přineslo *Rudé právo* sice rozsáhlou, ale informačně prázdnou zprávu o členských schůzích základních a dílenských organizací Polské sjednocené dělnické strany, které navazovaly na nedávný sjezd. O tom, že by snahy o aktivizaci členů strany vybudily nějaké nezvyklé události, se článek ani náznakem nezmiňoval, pokud za zmínku nebudeme pokládat pythická slova o tom, že v Polsku se *hospodářský vývoj [...] v poslední době různě zkomplikoval*. LIPAVSKÝ, Jan: Stranické organizace k hospodářské situaci: Větší nároky na řízení. *Rudé právo*, 20. 8. 1980.

4 ROVENSKÝ, Dušan: *Oč jim jde?* *Rudé právo*, 5. 9. 1980.

5 TÝŽ: *Za koho mluvil?* *Rudé Právo*, 26. 9. 1980.

Tomáš Zahradníček

Těžce se platí za chyby, přehmaty, za nedůslednost, panskou bohorovnost, za třídní a ideologickou neprincipiálnost, napsal Jan Lipavský.⁶ Celý problém tímto výkladem obratně uzavřel v polských hranicích. Zemím, v nichž nedocházelo k *podceňování ideologické a politickovýchovné činnosti mezi pracujícími*, se podle Lipavského tento druh politického rozkladu, zrozeného z nedbalosti vládnoucích, přirozeně vyhýbal.

Odlisný výklad se šířil z okolí hlavního stranického ideologa Vasila Biľaka. Solidarita pro něho nepředstavovala žádný *polský problém*, ale otevření nového bojiště války proletariátu s buržoazií a komunistů s kontrarevolucí.⁷ Pražští ideologové se v této válce pokládali za mimořádně platné bojovníky a opakovaně ve svých vystoupeních připomínali, že právě KSČ je svou zkušeností z roku 1968 nadána užitečnými znalostmi. Milan Matouš, jeden z mluvčích tohoto proudu, psal 22. listopadu 1980 v *Rudém právu*, že v Polsku se odehrává pouze nové dějství starého dějinného zápasu, v němž byli českoslovenští komunisté nositeli cenného *dějinného poučení naší strany a lidu z boje s reakcí a kontrarevolucí*.⁸ Ideologické oddělení ÚV KSČ se stalo jedním ze zahraničních patronů malých pravověrných frakcí v polské komunistické straně, organizačně zaštitěných např. Katovickým fórem komunistů a tamtéž vydávaným týdeníkem *Rzeczywistość (Skutečnost)*. Na jeho stránkách se vedle sovětských a východoněmeckých kritických hlasů vůči údajně málo principiální politice vedení Polské sjednocené dělnické strany (PSDS) propagovaly také názory českých ideologů.⁹

Mnozíci se připomínky Pražského jara v souvislosti s Polskem měly pro čtenáře *Rudého práva* jednoznačný význam. Víze obsazování Polska armádami SSSR, Československa a NDR průběžně sloužila jako prostředek nátlaku na polskou vládu a současně jí posloužila k tlaku na Solidaritu. Pojmy, které užívalo *Rudé právo*, se bedlivě sledovaly v Polsku i na Západě jako signály toho, jak silně by Praha takovou verzi prosazovala.

Dokud se na jeho stránkách psalo o působení kontrarevolučních sil v Solidaritě, mohlo se zdát, že je všechno v pořádku. Situace se změnila na jaře 1981, kdy v Polsku začal boj o stranu. Do té doby *Rudé právo* přetiskovalo názory polských stranických

6 LIPAVSKÝ, Jan: Polské problémy a východiska. *Tvorba*, 1980, č. 43, s. 9.

7 Biľakův projev na zasedání ÚV KSČ, otištěný 14. 10. 1980 v *Rudém právu*, patřil svým tónem k nejostřejším výrokům, které během podzimu 1980 na adresu Polska zazněly od představitelů dalších zemí východního bloku. *To, co se odehrává v Polsku, není jen odrazem nespokojenosti polských pracujících. Je pravdou, že každá závažná chyba, která se v socialistické zemi vyskytne, napomáhá antikomunistickým centrálním rozvinout jejich zákeřné plány. [...] Za kontrarevoluční činy není možno považovat jen takové, kdy běsnící reakce už vraždí pokrokové síly. Rozbít jednotu pracujícího lidu, oslabovat vedoucí úlohu komunistické strany, semknutost socialistického společenství a přátelství se Sovětským svazem, povyšovat nacionalismus na jeden ze základních principů politiky a současně degradovat význam proletářského internacionalismu, nabrazovat ideje marxismu-leninismu různými pseudovědeckými teoriemi – taková politika směřuje k podkopání socialismu a není možno ji proto nazvat jinak než kontrarevoluční.*

8 MATOUŠ, Milan: Pokusy Západu o „destabilizaci“ socialismu: Dějinný zápas v nových proměnách. *Rudé právo*, 22. 11. 1980.

9 Srov. KANIA, Stanislaw: *Zatrzymać konfrontację*. Polska Oficyna Wydawnicza BWG, Warszawa 1991, s. 130–131. Na mou žádost o upřesnění si někdejší první tajemník ÚV PSDS vybral případy, kdy ho místní straníční funkcionáři z regionů sousedících s Československem informovali o názorech svých kolegů z druhé strany hranic, kteří je nabádali k podpoře „pravověrných“ frakcí a nabízeli svou pomoc. Z mého rozhovoru se Stanisławem Kaniou, Varšava, 12. 5. 2005.

Neustálý obraz

vůdci, byť často v upravené podobě. Když začal otevřený střet uvnitř polské strany, stalo se tribunou pravověrných, žádajících očistu od „oportunistů“ a ostrý kurz vůči Solidaritě. Československý tisk v té době dával najevo, že ne každou volbu vedení bude Praha schvalovat. *Citelně chybějí ve veřejném životě kádry, které by ukazovaly nebojácně a veřejně v ostrých třídních konturách jevy a události v zemi, jež by říkaly lidem pravdu*, psal Jan Lipavský v květnu v *Tvorbě*.¹⁰ Před zasedáním ÚV PSDS, od něhož si Moskva i Praha slibovaly zásadní proměnu stranického vedení, věnovalo *Rudé právo* Polsku úvodník nazvaný Historická odpovědnost – první a současně i poslední ohlas za celou šestnáctiměsíční éru Solidarity. Vyčetlo v něm polským soudruhům, že se *kontrarevolucí vydává jedna pozice socialismu za druhou*.¹¹ Navzdory soustředěnému nátlaku bratrských stran ÚV PSDS změny ve vedení neudělal a na stránkách *Rudého práva* zavládlo ticho.¹²

Když Poláci nedali na dobré rady, špatně pochodili. O hospodářských nesnázích se psalo už dřív, ale od léta 1981 se v řadě příspěvků začal obraz Polska líčit jako vypjatá sociální krize. V *Tvorbě* uveřejnil Ladislav Alster ekonomický rozbor krize: *Polská ekonomika není slabá: je co do své kapacity desátá na světě. Její dilema je jasné – buď půjde socialistickou cestou a obtíže postupně překoná, nebo půjde cestou Solidarity a kontrarevoluce do propasti. Třetí cesta není*.¹³

Série článků černé propagandy ukazovala na podzim 1981 Polsko jako zemi propadající se do bída a kriminality, kde lidé nemají co jíst a kvůli nedostatku mýdla, zubní pasty a toaletního papíru o sebe přestávají dbát a společnost se vrací do středověku. V reportáži agentury AP o nervozitě v nekonečných frontách, převzaté *Rudým právem*, prohlašoval starý pán z Varšavy: *Těhotné ženy nebo matky s malými dětmi obvykle chodívaly ve frontách dopředu. Nyní se jich lidé ptají, kde přišly k těm harantům. Je to nechutné*.¹⁴

Vyhlášení stanného práva v prosinci 1981 se na tomto pozadí mohlo i v Československu prezentovat jako záchrana, interpretovaná jako *program stability a klidu* (17. prosince 1981). *Rudé právo* éru Solidarity se zjevným zadostiučněním uzavřelo svým starým rituálem, v němž dalo prostor „hlasům našich pracujících, přinášejícím žádoucí stanoviska“. Do Vánoc 1981 vyšlo několik desítek deklarací českých a slovenských komunistů, které oslavovaly likvidaci Solidarity a vítaly očekávanou „normalizaci“.

Když třicet roků staré zprávy dočteme, můžeme si říct, že základní propagandistický úkol se jim podařilo splnit. Celkový obraz Polska v našem oficiálním tisku se relativně věrohodně snažil dokazovat, že naši sousedé se nevydali na lákavou cestu k oslabení socialistické diktatury, ale že zabředli do vleklé krize, která měla čím dál nepříjemnější dopady na jejich život, a k tomu východisko bylo v nedohlednu. Musí-

10 LIPAVSKÝ, Jan: Polské dilema. *Tvorba*, 1981, č. 18, s. 8.

11 Historická odpovědnost. *Rudé právo*, 13. 6. 1981.

12 Ke snahám o výměnu polského vedení, či alespoň o ovlivnění stávajícího okázalou podporou zastánců konfrontační politiky vůči Solidaritě viz FRISZKE, Andrzej: *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*. Iskry, Warszawa 2003, s. 390. Srov. též memoáry tehdejšího prvního tajemníka polské vládnoucí strany: KANIA, Stanisław: *Zatrzymał konfrontację*, s. 154–165.

13 ALSTER, Ladislav: Problémy polského hospodářství. *Tvorba*, 1981, č. 43, s. 8. Cituji nejen pro historický optimismus z počátku osmdesátých let, ale také jako dokument z prehistorie válek českých ekonomických komentátorů proti „třetím cestám“.

14 Život v dnešním Polsku. *Rudé právo*, 8. 10. 1981.

Tomáš Zahradníček

me předpokládat, že se u nás noviny četly se značnou rezervou a čtenáři si jejich zprávy doplňovali z jiných zdrojů. Přesto se podařilo šestnáct měsíců bez větších potíží uchránit dlouhou společnou hranici. Na jaře 1968 volalo aspoň několik demonstrujících studentů ve Varšavě, že *Polsko čeká na svého Dubčeka*. O třináct let později Prahou neprošla ani jedna demonstrace, která by se dožadovala příchodu českého Wałęsy.¹⁵

II.

Pokud však porovnáme obsah zpravodajství a komentářů *Rudého práva* s obrazem dění v Polsku, jak ho popisuje výše zmiňovaná historiografie, dostaneme několik podnětů k úvaze o specifičnosti tohoto pramene.

První, co na stránkách *Rudého práva* zaráží, je nesoustavnost popisu a nekonzistence obsahu. Články se objevují ve vlnách, v dobovém jazyce řízení propagandy v „kampaňích“, za nimiž můžete vytušit politické pokyny. Po splnění úkolu se médium odmlčí a v některých případech nepodá ani základní zprávu o tom, jak skončila událost, na niž byli čtenáři připravováni řadou naléhavých a obsáhlých textů. V tom se vyjevuje role *Rudého práva* jako nesvéprávné součásti stranicko-státního mechanismu, jednoho z nástrojů vládní politiky, doma i v zahraničí bedlivě sledovaného privilegovaného mluvčího, a tato role v krizové situaci očividně znesnadňovala zpravodajské úkoly a zatlačovala je do druhého plánu. V případě psaní o Polsku lze přímo vysledovat nepřímou úměrnost mezi závažností mezinárodní situace, mírou československé angažovanosti a aktivitou oficiálního tisku. V týdnech, kdy se mezi Moskvou a vůdci dalších států Varšavské smlouvy vážněji uvažovalo o invazi, se v *Rudém právu* o Polsku prakticky nepsalo. Nápadné je to zejména na přelomu listopadu a prosince 1980, před moskevskou poradou. Můžeme za tím tušit těžkopádnost centrálního řízení tisku. Naopak v době, kdy se podle našich znalostí zákulisní diplomacie mezi stranickými vedeními mnoho nedělo, pisatelé *Rudého práva* překypovali svou aktivitou. Snad proto, že měli volnější ruce.

Naprostou důslednost však *Rudé právo* vykazovalo v tom, že se na jeho stránky ani náznakem nedostaly žádné projevy protipolských resentimentů, které tehdy ožily v české společnosti.¹⁶ Tisk psal přísně třídně a marxisticky, polskou krizi vykládal jako důsledek systémového selhání při budování socialismu a jako zápas s kontrarevolucí a v této argumentaci neměly místo úvahy o národních tradicích, či dokonce národním charakteru. Kdo by chtěl na stránkách *Rudého práva* hledat projevy národních stereotypů, odejde s nepořízenou.

15 Mezi sebou v roce 1981 provolávali studenti gymnázia v Gottwaldově: „Wałęsa Lech, škoda že není Čech“. *Pak jsem to taky slyšel v kasárnách 308. strážního praporu, tedy čestné stráže doktora Husáka, tedy Palladia, v roce 1984. Posádku tvořili kluci z východního Slovenska, Zlína a Ostravy, kde měli k Polákům blízko.* Písemné sdělení ThMgr. Rostislava Matulíka autorovi, 20. 1. 2012.

16 *Režim šikovně využívá protipolského českého nacionalismu – z mnoha stran je slyšet různé varianty stejné melodie: „Poláci jsou kšeftaři, nechťejí pracovat, a přitom se chtějí mít dobře,*“ zapsal si do deníku v prosinci 1980 chartista Karel Bartošek. BARTOŠEK, Karel: *Češi nemocní dějstvy. Eseje, studie, záznamy z let 1968–1993.* Paseka, Praha – Litomyšl 2003, s. 119. Ze stránek *Rudého práva* nelze Bartoškovu konstataci potvrdit.

Pokud jde o charakteristiku žánrů, převažují zprávy založené na převyprávění polských autoritativních zdrojů, zejména projevů stranických vůdců a článků sesterského deníku *Trybuna Ludu*. Podle starého zvyku se tyto projevy bez okolků upravovaly tak, aby ladily s domácí rétorikou, takže na stránkách *Rudého práva* se za celých šestnáct měsíců neobjevila ta část projevů polských představitelů, v nichž se hovořilo o vzniku Solidarity jako o šanci pro obrodu socialismu.¹⁷ Zato se velmi často citoval vojenský deník *Żołnierz Wolności*, jehož články svým obsahem vyhovovaly potřebám vydavatelů *Rudého práva* lépe než *Trybuna Ludu*.

Zejména během roku 1981 se na stránkách *Rudého práva* objevily desítky obsáhlejších příspěvků vlastních zpravodajů, reportáží a rozhovorů, které představují zajímavý zdroj poznání o dosud málo prozkoumané politické vrstvě, které se v Polsku říká „partajní beton“. Vystupují tu funkcionáři z menších měst, z podniků, staří komunisté, dělničtí předáci, zklamaní členové Solidarity, řada osob nepřátelsky naladěných vůči posrpnovému vývoji v Polsku a jsou tu obsáhle zachyceny jejich stížnosti, žádosti a argumenty. Myslím, že budoucímu historikovi „betonu“, až se takový najde, tyto články dobře poslouží.

Doba polské Solidarity představuje mimořádně zajímavé téma pro hlubší výzkum československého mocenského aparátu, který se tu v poločase „normalizačního“ dvacetiletí ocitl pod tlakem událostí u sousedů a byl nucen aktivně konat. *Rudé právo* a tisk obecně o tom samy o sobě mnoho neřeknou, poslouží jenom jako pramen doplňkový, jak odpovídalo jejich podřízené roli vůči mocenským centřům. Přes nesoustavnost, přerývanost a nahodilost, jež v popisu polských událostí bez nesnází nacházíme, můžeme tušit nemalé potíže, které tehdy dění v Polsku přinášelo československé vládě. Až budeme více vědět o tom, co se v mocenském mechanismu tehdy v pozadí dělo, jak vypadaly názorové, kompetenční a další frakce, které v takové byrokratické struktuře nepochybně existovaly, dost možná získáme i vodítka pro přesnější využití tisku jako pramene. Osobně si nejvíc slibuji od zpráv zahraničních diplomatů z tehdejší Prahy, západních i východních, kde tuším klíč k dalším poznatkům v tomto směru.¹⁸

17 Mnoho dokladů o této praxi, doprovázených soukromými nelibými komentáři, snesl ve svých denících dlouholetý šéfredaktor polského stranického týdeníku *Polityka*. RAKOWSKI, Mieczysław F.: *Dzienniki polityczne I–X (1958–1989)*. Iskry, Warszawa 1999–2005. Ke srovnání české verze veřejných projevů polských stranických představitelů s jejich původním zněním dobře poslouží edice JARUZELSKI Wojciech: *Przemówienia 1981–1982*. Książka i Wiedza, Warszawa 1983.

18 Tato hypotéza je založena na útržkovité zkušenosti s polskými diplomatickými zprávami z Prahy z let 1980–1981, jejichž kopie se náhodně a nesystematicky zachovaly v archivu ÚV PSDS. Ukazují, že v okamžiku krize a napjatých vzájemných vztahů se polští diplomaté v Praze chtěli nechtěli začali chovat jako diplomaté a snažili se získávat zákulisní informace o názorových frakcích a strukturách rozhodování v československé vládnoucí skupině a také o odrazech názorových střetů v médiích. Toto zjištění vzbuzuje opatrnou naději, že by se ve zprávách diplomatů z let 1980–1981, které se právě nyní zpřístupňují, mohly objevit prameny alespoň částečně objasňující zákulisí politického rozhodování v tehdejší Praze.